

Het gezin: creatie van kerk en kapitaal (1985)

Sieth Delhaas

Weglopen... Geef je ouders maar weer de schuld?

Studiedag JAC - Roermond over weglopen en gezinsproblematiek. 21.2.1985

Inleiding

In de eerste uitnodigingsbrief die het JAC verstuurd heeft voor deze dag stond over mijn aandeel te lezen: "Invloed van religie op gezin en seksualiteit." Op dat onderwerp ben ik ook uitgenodigd, maar ik heb vrijwel onmiddellijk het thema veranderd in wat nu in Uw programma te lezen staat: Het gezin, creatie van kerk en kapitaal. Met die titel wil ik een van de wortels aanwijzen van het probleem waarmee het JAC, veel jongeren en ouders en daardoor ook onze samenleving worstelen: het weglopen. Ik kies dus duidelijk voor kerk en kapitaal en niet voor de invloed van religie op gezin en seksualiteit.

Religie, een woord dat ook wel negatief gebruikt kan worden, hoeft niet samen te vallen met kerk. Ik vind dit onderscheid belangrijk. Religiositeit heeft te maken met spiritualiteit en met geloven. Ik ben een gelovig mens en het is belangrijk dat U dat weet voordat U mijn verhaal aanhoort. Daarom vond ik het ook belangrijk die titel te veranderen. Als ik kies voor de invloed van een religie op gezin en seksualiteit, dan is het voor velen van ons en velen in de samenleving vanzelfsprekend de religie de schuld te geven van heel veel dat niet deugt in onze samenleving. Je hebt dan een adres waar je een probleem kunt deponeren. Als je de samenleving maar verlost van de religie, dan is het probleem ook opgelost. Het is een te simpele gedachtengang om die serieus te nemen, maar het gebeurt te vaak om het niet te noemen en daarmee wil ik die weg dus definitief afsluiten.

Ik kies voor kerk en kapitaal om twee redenen. Omdat de geschiedenis van onze cultuur duidelijk aangeeft dat kerk en kapitaal elkaar ondersteunen in de instandhouding van het gezin, de hoeksteen van de samenleving. Duidelijker gezegd: het gezin is de hoeksteen van het kapitalistisch systeem en de hoeksteen van het instituut kerk. Tweede punt, als mensen zeggen: Ik behoor niet tot een kerk, dan zou men zich eenvoudig aan de schuldvraag van veel problemen kunnen onttrekken. Zo ook aan het probleem weglopen als we alleen gaan kijken naar de invloed van religie op gezin en seksualiteit en de relatie daarvan tot "het weglopen". Ook voor degenen die geen relatie hebben met de kerk geldt, dat zij volledig participeren aan het andere systeem, het kapitalisme. En nogmaals, dit is zo verstrengeld met de kerk in onze westerse cultuur, dat niemand zich – al is het maar voor een deel – kan onttrekken aan de schuldvraag of aan medeplichtigheid daaraan. Dit wat de betrokkenheid van ieder van de aanwezigen betreft, ook bij mijn onderwerp.

Geschiedenis

Wat de geschiedenis van kerk en gezin betreft heb ik voor een groot deel gebruik gemaakt van een artikel van drs. van Eupen te Nijmegen. Dit is onlangs verschenen in het boek "Vier eeuwen gezinsgeschiedenis". In Nederland heerst een soort vaststaande overtuiging dat het gezin zoals het nu gegroeid is, een produkt is van kerkelijke bemoeienis, een christelijk geesteskind dus. Toch is de geboorte van het gezin niet uit de schoot van moeder de kerk voortgekomen. Ze heeft het wel gekoesterd, maar meer uit eigenliefde en om het blijvend aan zich te binden, dan met het doel dit pleegkind tot volwassenheid te brengen en op eigen benen te zetten. De echte vormgeving van het gezin in Nederland zoals die met name de laatste eeuwen heeft plaatsgevonden, heeft nauwelijks rechtstreeks binnen de bemoeienis van de kerk plaatsgevonden. Wel is het zo dat de kerken in haar pastorale zorg en haar prediking de keuzes die in het algemeen in de samenleving zijn gemaakt hebben doen wortelen. Zelfs zo, dat wij vandaag de dag veel normen en waarden rondom gezin en seksualiteit als rechtstreeks van God geboden ervaren, terwijl dit, zeker als we naar de nieuwtestamentische evangeliën kijken, niet bijbels te onderbouwen is. Iemand die de christelijke geschiedenis diepgaand heeft beïnvloed met zijn uitspraken over seksualiteit is kerkvader Augustinus. Gezinnen hebben alles met seksualiteit te maken, dus wat Augustinus heeft gezegd over seksualiteit, kon zijn uitwerking op het gezin niet missen. Augustinus heeft gezegd: Sexualiteit is in zichzelf slecht, maar de beleving ervan kan aanvaardbaar worden wanneer deze morele verdorvenheid gekompenseerd kan worden door een oprecht doel: namelijk de gerichtheid op de voortplanting binnen het huwelijk. Deze gedachte had Augustinus niet zelf uitgevonden, maar wortelde in oudere tradities. Maar nogmaals, ze zijn niet evangelisch en dit herhaal ik omdat de kerk toch zegt haar bestaan te danken aan het leven en werk van Jezus Christus.

De kerk heeft die gedachte van Augustinus overgenomen. Het zou gemakkelijk zijn om te zeggen: de rooms-katholieke kerk. Inderdaad is in haar moraaltheologie het spoor goed te volgen van wat Augustinus heeft geleerd, maar in de kerken van de reformatie heeft de seksualiteit dezelfde belasting meegekregen zodat de pot de ketel op dit punt niet veel te verwijten heeft. Belast met die noodzakelijke seksualiteit die nu eenmaal onmisbaar is voor de instandhouding van het menselijk ras, begon het gezin haar geschiedenis als iets minderwaardigs. Minderwaardig in vergelijking met de maagdelijkheid.

Het enig goede van het gezin is: a) de band tussen man en vrouw en b) het voortbrengen en het welzijn van de kinderen. Het zijn de pijlers van het gezin.

Met deze tweeslachtigheid en met deze tweeslachtige gedachten: een min of meer bedenkelijke seksualiteit en een hoog gewaardeerd gezin, zou de kerk het gezin dus moeten begeleiden en dienen.

Wat er zich in de eerste 11 eeuwen van de christelijke geschiedenis afspeelt rondom het huwelijk verschilt veel van plaats en omstandigheid en heeft alles te maken met het samenvallen van kerk en staat. In de late middeleeuwen komen er ook nieuwe gezichtspunten binnen de theologie naar voren. De Roermondse Karthuizer monnik Dionysius (1402-1471) schrijft een boek met als titel: “Het prijzenswaardige leven van de gehuwde”, waarin hij verslag doet van gesprekken met gehuwde vrienden en vriendinnen en hij gaat er vanuit dat deze goede mensen toch niet voortdurend in zonde kunnen leven en dat het huwelijk dus wel goed moet zijn. Hun onderlinge liefde en het genot dat zij aan de seksualiteit beleven moet wel door God gewild zijn. De wijsgerig theologische stroming van de Parijse nominalisten werkte zijn gedachten later uit en ontwerpt een aantal regels die men de eerste ethische regels van het gezin zou kunnen noemen.

Ik noem U er enkele:

1. Bij de bepaling van het kindertal dient men bijvoorbeeld rekening te houden met de lichamelijke en geestelijke belasting van de vrouw.
2. Met het lichamenlijk welzijn van de kinderen en met de mogelijkheden hen niet alleen te voeden, maar ook op te voeden.

Het zijn regels voor het gezin van de gewone mensen en dat betekent dat de aandacht vooral uitgaat naar de economische en de maatschappelijke belangen van de burgerij. Soms, zegt van Eupen, komt het burgerlijk eigenbelang als ethische overweging stuitend om de hoek kijken. De christelijke gezinsmoraal als een burgerlijke moraal. Dat komt hier zo nu en dan al duidelijk uit de verf en het is typerend voor de gescheiden wegen die de kerken in de sinds de reformatie in de zestiende eeuw gespleten “christenheid” zijn gegaan, dat dit gedachtengoed binnen de reformatie het meest is bewaard gebleven. Binnen de katholieke kerk heeft de contrareformatie beweging, om het oude te herstellen en aan te scherpen, deze ethische gedachte van het nominalisme verboden. Pas na de tweede wereldoorlog zijn deze door enkele theologen weer opgepakt. In de noordelijke Nederlanden krijgen de ethische ideeën van de nominalisten en humanisten in steden kans te wortelen.

Binnen het calvinisme, maar dat is dan heel breed gezegd, vindt er verzelfstandiging van het gezin plaats. Het gezin wordt weer als voor de bemoeienis van de kerk in de 11^e eeuw, een maatschappelijke aangelegenheid en behoort onder de regelgeving van de kerkelijke overheid. Niet als gezin, maar als gelovige individuen vallen de gelovigen onder het gezag van de kerk. Niet een juridisch, maar een moreel gezag. De leden van het gezin vormen een eigen huiskerk met eigen waarden en de kerkelijke dienaren hebben daarin een diepgaande invloed die van moraliserende aard is. Vooral de preken leren hoe mensen hebben te leven, ook hoe het gezin leeft als instituut van sociaal belang. Wanneer concubinaat en echtscheiding worden veroordeeld, dan geldt deze veroordeling in de eerste plaats de bedreiging van de maatschappelijke orde die zij belichamen en minder de bedreiging van het individuele zielenheil. De voortdurende bestrijding van echtscheiding en concubinaat voert de kerk dus hand in hand met de wereldlijke overheid.

In de rooms-katholieke kerk van na de contrareformatie gebeurt iets anders, daar gaat de kerk invloed uitoefenen op de gelovigen, hen bij de hand nemen en leiden naar wat goed voor hen is. Het christelijk gezin is een goed middel om die invloed uit te oefenen. Preken en catechismussen besteden daarom alle aandacht aan het gezin. Van Eupen zegt dat wat er gezegd wordt over huwelijk en gezin echter nauwelijks verschilt van dat wat de

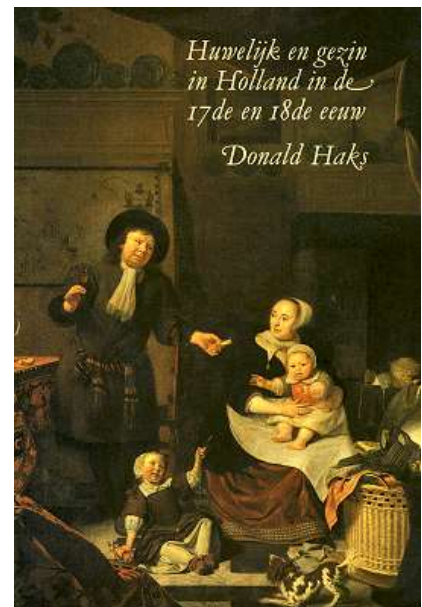
reformatische kerken preken. Er zijn wel enkele inhoudelijke aksentverschillen, maar die gaan over echtscheiding en voortplanting.

Zeker is er geen verschil in prediking wat betreft de deugden die aan het gezin worden toegeschreven en die de gezinsleden als het ware worden opgedrongen. Er komt hier aan het licht hoe weinig onderscheid er in feite is tussen de zedelijkheidsleer van de kerken en het burgerlijk fatsoen van de buitenkerkelijken in ons land. De aangeprezen deugden blijken aardige overeenkomst te hebben met de algemeen geldende burgermansdeugden. Het gezin is voor een belangrijk deel een opvoedingsinstituut.

Hier weer even een onderscheid tussen de visies van diverse kerken op het voorwerp van opvoeding: het kind. Calvinisten zagen het kind allereerst en vooral als een schepsel, dat in zichzelf tot het kwade geneigd is. Opvoeding zal moeten bestaan uit het volledig hermodellieren van het kind, zodat niets van het oorspronkelijk kwade meer zou kunnen overheersen. Van rooms-katholieke zijde wordt in deze benaderingswijze toegegeven dat ze deze geneigdheid tot het kwade niet willen ontkennen, maar naar hun mening zou er van oorsprong nog zoveel goeds in het kind aanwezig zijn, dat opvoeding vooral zou kunnen bestaan in het tot ontwikkeling brengen van het goede potentieel. Uit onderzoek is echter gebleken dat deze beide inzichten bijna nergens volledig opgaan. Binnen zowel het calvinisme als het katholicisme zijn allerlei varianten waar te nemen.

Het gezin is binnen de christelijke traditie een afbeelding van het patriarchale gezin, maar waar vooral de calvinisten zich beriepen op het Oudtestamentische model, waardoor dit gezinstype zich het stempel verwierf als “door alle tijden heen van God gewild te zijn”. Maar een werkelijk onderscheid is er niet binnen de confessies. De man is koning en zijn rol is de afschaduwing van God en dus de absolute machthebber. Van Eupen stelt na zijn onderzoek vast dat in feite nog maar weinig gezegd kan worden op welke wijze het gezinsleven in Nederland door de kerken is beïnvloed. Vergelijking van verschillende officiële stukken van calvinistische synodes met die van rooms-katholiek gezag, zowel als die van de burgerlijke overheid, leveren die thema's op, die wat het gezin betreft gelijkloend zijn en ook dezelfde nadruk krijgen. Ten eerste, het verschijnsel concubinaat en meer in het algemeen het praktiseren van de coitus buiten of voor het huwelijk. Hierover is al sinds Thomas van Aquino in de 13e eeuw gediskussieerd. Maar omdat men er nooit uitkwam vielen theologen terug op de stelling: God heeft het verboden. En aangezien het slechts mannelijke mensen gegeven was de schriften te onderzoeken en uit te leggen, kon deze leer tot voor kort voortbestaan.

Tweede punt: burgerlijke en kerkelijke overheid benadrukken de vrije partnerkeuze. Beide instanties benadrukken echter even hard de volgzzaamheid van de kinderen aan hun ouders die ze op dit punt schuldig zijn. Dus in feite geen vrije partnerkeuze. De kerken benadrukken de rechtmatigheid van die ouderlijke invloed. De burgerlijke overheid wettigt die door de ouderlijke toestemming bij het huwelijk te eisen. Kortom, men kan vaststellen dat er nauwelijks gesproken mag worden van afwijkingen tussen datgene wat binnen en datgene wat buiten de kerken wordt aangetroffen aan opvattingen t.a.v. huwelijk en gezin. Integendeel, er

bestaat een onmiskenbare overeenstemming tussen datgene wat dominant binnen de maatschappij geldt en datgene wat in de kerken naar voren wordt gebracht.

De Franse revolutie veroorzaakt een ingrijpende breuk. Nederland blijft daar schijnbaar buiten. Wie de verwoestingen in Frankrijk heeft gezien van die revolutie en ik denk met name dat Cluny daarvan een voorbeeld is, moet iets proeven van de haat van het proletariaat tegen de katholieke geestelijkheid. Het “beest” dat toen gewoed heeft, heeft men in de nieuwe samenleving daarna als het ware voorgoed willen temmen. Uit die antirevolutionaire gedachte stamt het begin van de innige verstrengeling tussen burgerlijke normen en waarden met een christelijke boodschap. Die is zo innig dat het zelfs in onze tijd kennelijk nog altijd uiterst moeilijk is de ware evangelische boodschap boven water te krijgen. Binnen de burgerlijke maatschappij is het gezin de hoeksteen en het is de taak van de kerk deze gedachte te onderschrijven en te legitimeren en vervolgens de ethische sterkte en betrouwbaarheid van deze hoeksteen te garanderen door een beroep te doen op Gods wil en morele geboden en verboden. Daarbij wordt natuurlijk niet gezegd dat een hecht gezinsleven revolutie en chaos voorkomt en tevreden en arbeidzame burgers voor nu en voor de toekomst garandeert: het gezin als burgerlijk antirevolutionair projekt onder kerkelijke zorg.

Het voert te ver om de lijn van kerk en burgergeschiedenis in details te volgen. In elk geval is het zo dat ook het zogenaamde christelijke gezin zich tot op vandaag nauwelijks onderscheidt van wat als burgermansnorm geldt. De seksuele revolutie die 20 jaar geleden woedde, heeft in feite weinig in de bestaande machtsverhoudingen veranderd tussen de gezinsleden onderling.

Verstrengeling

Als we spreken over verstrengeling van kerkelijke en kapitalistische belangen, dan bedoel ik daarmee niet alleen de hedendaagse tijd. Ik vind het te eenvoudig zoals ik in het begin al zei, om naar de kerkgeschiedenis en het gezin alleen te kijken. De wortels van het kapitaal reiken nog verder terug en daarvoor citeer ik uit het boek van Paul Offermans en Ben Feys “De geschiedenis van het gewone volk”:

‘Met het toenemende belang van het privébezit van grond en vee verslechterde de sociale positie van de vrouw. De vroege landbouwsamenleving was wellicht matriarchaal, maar de ontwikkelende klassemaatschappij was patriarchaal. Dit kwam omdat de economie zich meer en meer toespitste op het bezit van vee, grond en werktuigen, waarover de man vanuit zijn vroegere jagerspositie de scepter zwaaide. Van doorslaggevende betekenis was voor hem de vraag wie zijn zonen waren, zodat zij mee konden delen in zijn erfenis. Naarmate het privébezit belangrijker werd, groeide de individuele heerschappij van de familievader die nu als een soort potentaat regeerde over vrouwen en kinderen. Dit monogame gezin had als doel het voortbrengen van kinderen van wie het vaderschap onomstotelijk vaststond.’

Voor de vrouw betekende dit een vorm van slavernij. Zij werd van deelname aan de maatschappelijke produktie uitgesloten en was voortaan de voortbrengster van de erfgenamen van haar man. Sexueel verkeer met andere mannen was voor haar verboden. De man echter behoefde zich niet te beperken. De vaders van de verschillende gezinnen konkurreeerden met elkaar in het bezit van land, vee en vrouwen.

Deze ontwikkeling heeft zich in de oude centra van onze beschaving, met name het Midden-Oosten, voltrokken in de periode vanaf ongeveer 3000 voor Christus. Uit deze centra stammen

patriarchen zoals Abraham, Izaak en Jacob. Patriarchale samenlevingen waarop volgens kerkelijke ideeën ons hedendaags gezin is gebaseerd. Als van God gewild heet dat. Kenmerkend voor die patriarchale godsdienst, dat vinden wij eveneens in onze kerkelijke leer en de burgerlijke moraal terug, is dat de levitische wetten ongewoon streng zijn waar het de seksualiteit van de vrouw betreft. Sinds de tijd van Mozes eisten die wetten van vrouwen maagdelijkheid tot aan het huwelijk onder bedreiging van dood door steniging of verbranding en, eenmaal getrouwd, volstreekte trouw, alleen van de kant van de vrouw, ook onder bedreiging met de dood. En misschien toont het feit dat een getrouwde of verloofde vrouw die verkracht was de doodstraf kreeg, wel het duidelijkst hoezeer de Levieten er op stonden te weten wie de vaderlijk rechten toekwam om het *bezit* veilig te stellen. De later profeten en priesters van de Israëlieten schrijven met openlijke en honende minachting over elke vrouw die geen maagd en niet getrouwd was. Zij stonden er op dat alle vrouwen officieel moesten worden bestempeld tot het privé- eigendom van een bepaalde man: vader, echtgenoot of broer. Zo ontwikkelden zij het begrip sexueel zedelijk gedrag voor vrouwen. Dit zijn een paar verwijzingen naar de godsdienstige voorschriften die ook nu nog in de moraal van onze christelijke kerken en burgerlijke fatsoensnormen terug te vinden zijn. En al lijkt het achterhaald, in feite bestaat de ongelijkwaardige positie tussen vrouw en man, zeker waar dit het zedelijk gedrag betreft, nog steeds.

Sterkst drijvende krachten

Ik wil nog een flinke stap verder gaan. In het kader van mijn studie seksualiteit en sacraliteit ben ik bijzonder getroffen door een uitspraak van de antropoloog Schubart in het boek "Erotiek en religie". Daarin schrijft hij: 'Sexualiteit en religie zijn de twee sterkst drijvende krachten in de mens en wie deze krachten voor principieel onvereenigbaar houdt, brengt daarmee scheuring in de fundamenteel menselijke natuur!'

Priesters hebben wetten uitgevaardigd tegen de vrouwelijk seksualiteit in het oude Israël. Kerkelijke priesters en theologen hebben die gewoon overgenomen. Daarmee hebben zij zich tot spreekbuizen verheven van de vader-God en zich me hem geïdentificeerd. Wat daarvan de gevolgen zijn voor het hedendaagse gezin wordt dankzij het werk van de vrouwenbeweging met de dag duidelijker: mishandeling, verkrachting en incest.

Ik ga nog verder terug in de tijd. Als wij lezen over oude matriarchale samenlevingen die onder andere gevonden werden in het gebied waar zich later de Israëlieten vestigden, dan is er een gerechtvaardigde veronderstelling dat de afkeer van seksualiteit bij de Hebreeuwse priesters parallel loopt met hun afkeer van de aanbidding van de moedergodin. En de aanbidding van de moedergodin kreeg met name vorm door het heilig huwelijk; de paring met de tempeldienares waarin de gelovige met name in het orgasme de eenwording met de godheid beleefde. Van de vrouwen uit die culturen is bekend dat zij zelfstandig, ongehuwd leefden met eigen bezit.

Ik zal hier niet verder op ingaan. Het is slechts een aandachtspunt op de weg die de mensen van het JAC zijn ingeslagen met hun behoefte aan studie en steun bij hun pogingen om helderheid te krijgen in het verband tussen weglopen en machtsverhoudingen binnen het gezin.

Ik ben erg blij met die behoefte aan aandacht en studie en ik hoop dat jullie behoefte je in deze zaken te verdiepen door veel instanties wordt overgenomen. Dit probleem is namelijk het zoveelste fenomeen van onze op door en door onzuivere gronden gefundeerde cultuur. Zoals van Eupen in zijn artikel zegt: De evangelische boodschap is niet meer terug te vinden in de verstengeling tussen de burgerlijke en christelijke normen, dus tussen kerk en kapitaal.

Ik zou willen eindigen met wat aanwijzingen waar in jullie brief om wordt gevraagd. We zouden ons kunnen afvragen wat deze

historische beladenheid van onze sexuele en andere relaties die wij binnen een gezin in stand houden bijdraagt aan problemen van deze tijd, onder andere die van het weglopen. Ik zou een pleidooi willen houden voor het stimuleren van nieuwe leef-, relatie- en woonvormen. En ik zou een pleidooi willen houden deze niet onder druk te laten staan van een mensvijandig economisch systeem. Ik zou aan vrouwen willen vragen hun plaats in te nemen als verantwoordelijke, zelfbewuste en zelfstandige personen in deze samenleving. Ik zou aan mannen willen vragen om een luisterend en aandacht oor voor ideeën en dromen van andere mensen, van vrouwen, om een menswaardiger samenleving.

Dan wil ik terugkomen op wat ik in het begin gezegd heb over de machtsverhouding, dus het monsterverbond tussen kerk en kapitaal, ik zou een pleidooi willen houden voor een erkenning van het belang van de samenhang tussen seksualiteit en religie als wezenlijk belangrijke bases voor het menselijke bestaan.

